

УДК 343.211

О. О. Пашенко,

канд. юрид. наук, доц., провідний науковий співробітник сектора дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА НОРМА ТА ЇЇ СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ

Стаття присвячена дослідженню доктринальних значень поняття «кримінально-правова норма» («норма кримінального права»). Доведено, що під час встановлення соціальної обумовленості таке поняття слід розуміти як норму-припис, тобто окрему статтю (частину статті) Загальної чи Особливої частини кримінального кодексу.

***Ключові слова:** криміналізація, соціальна обумовленість, закон про кримінальну відповідальність, кримінально-правова норма, норма кримінального права.*

Проблема кримінально-правових норм є однією з тих, до висвітлення якої зверталися у власних наукових публікаціях численні фахівці. Серед них слід відзначити Х. Д. Алікперова, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, Є. В. Благова, В. М. Галкіна, І. В. Діордіцу, Л. В. Дорош, І. Е. Звечаровського, Т. В. Кльонову, І. Я. Козаченка, В. П. Коняхіна, Н. О. Лопашенко, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, О. В. Наден, А. В. Наумова, М. І. Панова, Г. О. Петрову, Ю. А. Пономаренка, П. С. Тоболкіна, В. Д. Філімонова. Названі та інші правники приділяли увагу дослідженню поняття кримінально-правової норми, її ознак, значення, виділенню структурних елементів, видів таких норм, іншим аспектам цієї проблеми.

Водночас, починаючи з 70-х р.р. ХХ ст., стала активно розроблятися наукова проблема обумовленості кримінального законодавства різноманітними соціальними чинниками. Найбільший внесок у її вирішення зробили

Н. Б. Алієв, Д. О. Балобанова, М. О. Беляєв, В. І. Борисов, В. К. Грищук, Н. О. Гуторова, П. С. Дагель, І. О. Зінченко, Г. А. Злобін, М. В. Карчевський, О. І. Коробєєв, В. М. Кудрявцев, С. Г. Келіна, В. В. Орехов, О. Г. Фролова, М. І. Хавронюк, П. В. Хряпінський. Але ніхто з них не поєднував своїх досліджень із визначенням того, яке із доктринальних значень поняття «кримінально-правова норма» слід використовувати підчас встановлення її соціальної обумовленості.

З огляду на викладене, **метою** статті є встановлення доктринальних значень поняття «кримінально-правова норма» («норма кримінального права») та з'ясування того, яке з них слід використовувати в контексті дослідження її соціальної обумовленості.

Вважаємо за доцільне розпочати дослідження з аналізу наукового доробку фахівців у галузі теорії держави і права. Слід відзначити, що переважна більшість із них є прихильниками *розгляду норми права в двох аспектах*: логічна норма і норма-припис¹. Відомий теоретик права С. С. Алексєєв, характеризуючи другий аспект, зазначав, що це логічно завершене державно-владне веління, яке міститься в праві та сформульоване в тексті нормативного юридичного акта. За своєю словесно-логічною побудовою це веління являє собою неподільну єдність за формулою «якщо – то». Норма-припис, на його думку, як правило, відповідає первісній структурній частині тексту нормативно-правового акта (статті, пункту, абзацу тощо), а ось її «подрібнення» між різними статтями, пунктами статті тощо правознавець вважає взагалі

---

¹ Алексєєв С. С. Проблемы теории права: курс лекций. В 2 т. Свердловск: Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1972. Т. 1. С. 213; Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 5-те вид, зі змін. Київ: Атіка, 2001. С. 125; Теорія держави і права: підручник / за ред. С. Л. Лисенкова. Київ: Юрінком-Інтер, 2005. С. 179, 181; Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник. Харків: Еспада, 2006. С. 405, 406; Авраменко Л. В. Теорія держави та права: навч. посіб. 2-ге вид., доп. і переробл. Харків: ФІНН, 2010. С. 196; Актуальні проблеми теорії держави та права: навч. посіб. / за заг. ред. Є. О. Гіди. Київ: Видавець Ліпкан О. С., 2010. С. 88; Тополь Ю. О. Теорія держави і права: курс лекцій. Хмельницький: Хмельницьк. ун-т управл. та права, 2014. С. 196, 197; Колодій А. М. Норма права. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Харків: Право. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. С. 336.

неможливим². Екстраполюючи цю думку на проблеми кримінального права, можна стверджувати, що його норми-приписи кореспондують статтям кримінального кодексу, а також що одна норма-припис не може міститися в двох і більше статтях КК одночасно.

Приблизно так само, як і С. С. Алексєєв, розв'язує досліджувану проблему український правник-теоретик П. М. Рабинович. З його точки зору стаття нормативно-правового акта може виступати зовнішньою формою як юридичної норми, так і юридично-нормативного припису, за допомогою якого ця норма «організовується», будується. При цьому під нормативно-правовим приписом дослідник розуміє уміщене в статті нормативно-правового акта логічно і граматично завершене деонтичне судження загального характеру³. Як бачимо, це визначення у родових рисах кореспондує дефініції норми-припису, що було наведене С. С. Алексєєвим. Думку про те, що норми права закріплюються в статтях нормативно-правових актів поділяють, зокрема, Ю. А. Ведерніков та В. С. Грекул. Вони зазначають, що стаття закону містить нормативно-правовий припис, який, як правило, не має всіх трьох структурних елементів логічної норми права⁴.

Вважаємо, що в контексті дослідження соціальної обумовленості слід віддати перевагу *другому аспекту розгляду норми права*, про які пишуть спеціалісти-теоретики відзначеної групи. У центрі аналізу має перебувати норма, що міститься в тексті закону, а не логічна норма, що формується в свідомості правозастосувача. Про «норми закону» згадує також Ю. І. Матвєєва, авторка відповідного розділу підручника, виданого за редакцією М. І. Козюбри⁵. Водночас зауважуємо, що такий підхід (виокремлення логічних норм і норм-приписів) не є в науці теорії держави і права єдиним (хоча є

---

² Алексєєв С. С. Проблемы теории права. Т. 1. С. 215, 216, 221, 222.

³ Рабинович П. М. Норма права. *Юридична енциклопедія: в 6 т.* / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана; редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2002. Т. 4: Н – О. С. 190.

⁴ Ведерніков Ю. А., Грекул В. С. Теорія держави та права: навч. посіб. 4-те вид., допов. і переробл. Київ: Центр навч. літ., 2005. С. 101, 131.

⁵ Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2015. С. 179–181.

найбільш поширеним). Друга група учених не проводить сутнісної різниці між логічними нормами і нормами-приписами, використовуючи ці слова як синоніми⁶, а третя – ні норм-приписів, ні норм закону взагалі не згадує⁷.

У доктрині кримінального права також не склалося єдиного підходу до розуміння відповідних норм. Слід одразу зауважити, що значна кількість фахівців узагалі не згадує про логічні норми і норми-приписи, а веде мову про норми кримінального законодавства, норми Особливої частини КК або норми про злочини⁸. Представники іншої групи застерігають, що не слід плутати кримінально-правові норми із нормативними (законодавчими) приписами, оскільки останні, зокрема, можуть бути як правовими, так і неправовими, та уособлюють одночасно і зміст і форму права⁹. Але більшість правників розуміють кримінально-правову норму в двох аспектах: як логічну норму і норму-припис. При цьому лише деякі з них прямо вказують на ці аспекти. Про позицію інших можна судити лише на підставі аналізу змісту їхніх досліджень.

З точки зору Ю. М. Ткачевського, до закону (норми права) висуваються численні вимоги¹⁰. Така побудова речення свідчить про те, що поняття «закон» і «норма права» науковець використовує як синоніми.

---

⁶ Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: елементарний курс. 2-ге вид. Харків: Одиссей, 2008. С. 207, 213; Шевченко А. Є., Старостяк А. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. С. 94, 102, 103.

⁷ Хропанюк В. Н. Теория государства и права: учебник / под ред. В. Г. Стрекозова. М.: Интерстиль, Омега-Л, 2006. С. 229, 236, 297; Новик М. К., Новик В. А. Теорія держави та права: практикум. Житомир: Полісся, 2006. С. 117–128; Теория государства и права: учебник / под общ. ред. А. С. Васильева; 2-е изд. Харьков: Одиссей, 2007. С. 185–216.

⁸ Сташис В. В., Бажанов М. И. Личность под охраной уголовного закона: монография. Симферополь: Таврида, 1996. С. 3; Тяжкова И. М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности: монография. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. С. 76, 213; Котовенко О. М. Кримінальна відповідальність за пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів: монографія. Харків: Консум, 2004. С. 19–21; Володіна О. О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини: монографія. Харків: Видавець Чальцев О. В., 2005. С. 9–30; Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г. М. Анісімов та ін.; за заг. ред. М. І. Панова. Харків: Право, 2011. С. 3; Злочини проти правосуддя: навч. посіб. / В. І. Борисов та ін.; за заг. ред.: В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. С. 11.

⁹ Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі. С. 22. Дорош Л. В. Кримінально-правова норма: поняття та ознаки. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків. 2010. Вип. 20. С. 69; Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні: монографія. Харків: Право, 2012. С. 7, 115.

¹⁰ Курс уголовного права. Общая часть: в 2-х т. / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. М.: ЗЕРЦАЛО, 1999. Т. 1. С. 92.

Як зазначає С. Д. Шапченко, *логічні норми* – це загальне правило, яке виявляється логічним аналізом і втілює в собі органічні зв'язки між кількома нормативними приписами, що можуть міститися в різних частинах, розділах (главах) відповідного юридичного акта чи навіть в окремих юридичних актах, а *нормативний припис* – це елементарне, логічно завершене державно-владне веління, безпосередньо виражене в тексті юридичного акта. Якщо здійснювати поділ норм кримінального права на норми Загальної частини і норми Особливої частини, – мова йде про нормативні приписи, якщо ж підкреслюється єдність норм Загальної та Особливої частин кримінального права, їх нерозривний зв'язок – очевидно, маються на увазі логічні норми даної галузі права¹¹. Л. В. Іногамова-Хегай указує, що нормою про злочин є логічна кримінально-правова норма, яка складається з декількох норм-приписів Загальної і однієї норми-припису Особливої частин КК¹². А. В. Наумов пише, що кримінальний закон містить кримінально-правові приписи, тобто кримінально-правові норми¹³. Одразу ж після цього науковець зазначає, що будь-яка норма Особливої частини відповідає класичній триелементній структурі правової норми – гіпотеза, диспозиція, санкція¹⁴. Тобто правник веде мову про те, що теоретики права називають логічною нормою. Це дозволяє стверджувати, що він розрізняє логічні норми та норми-приписи.

На думку М. І. Панова, «системна множинність норм кримінального права являє собою законодавство про кримінальну відповідальність»¹⁵. Деякі з норм, – продовжує правник, – забороняють і пасивну форму поведінки особи. Це норми-приписи, які встановлюють обов'язок вчинення активних дій за

---

¹¹ Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред.: П. С. Матишевського, С. С. Яценка, П. П. Андрушка. Київ: Юрінком Інтер, 1999. С. 8.

¹² Іногамова-Хегай Л. В. Конкуренция уголовно-правовых норм при квалификации преступлений: учеб. пособие. М.: Инфра-М, 2002. С. 62.

¹³ Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть. С. 88.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Панов М. І. Норма кримінального права / Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. С. 623.

умов, що особа могла у цій конкретній обстановці їх вчинити, не допустити спричинення шкоди. За структурою, – зазначає правознавець, – норми кримінального права включають в себе такі елементи, як гіпотеза, диспозиція і санкція, які органічно пов'язані між собою й утворюють єдине ціле¹⁶. Вочевидь тут ідеться про логічну норму. Далі М. І. Панов прямо це визнає, вказуючи: «норма кримінального права становить складне комплексне нормативно-правове утворення (логічна норма), що знаходить своє закріплення перш за все у відповідній статті (частині статті) Особливої частини КК і, по-друге, в окремих статтях Загальної частини КК»¹⁷.

Вважаємо за необхідне підтримати М. І. Мельника, який пише, що немає достатніх підстав відмовлятися від вживання терміна «кримінально-правова норма» для позначення положень Особливої частини КК, які встановлюють відповідальність за злочини¹⁸. Можна стверджувати, що він має на увазі норми-приписи, про які вели мову С. С. Алексєєв та інші теоретики права. В іншому місці М. І. Мельник фактично визнає наявність логічних норм, зазначаючи, що традиційно структурними елементами кримінально-правової норми у такому розумінні визначають гіпотезу, диспозицію і санкцію¹⁹. В. О. Навроцький доводить, що є статті Особливої частини КК, де викладено декілька норм, і, навпаки, коли одну норму відображено в багатьох статтях. Даючи визначення формулі кваліфікації, правник зазначає, що це «вказівка на кримінально-правові норми Особливої, а в певних випадках – і Загальної частини кримінального закону»²⁰. Тобто кожна частина формули кваліфікації виступає як окрема кримінально-правова норма, а не лише як стаття або частина статті КК. Крім того, з викладеного випливають ще два

---

¹⁶ Панов М. І. Норма кримінального права. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* С. 623, 624.

¹⁷ Там само. С. 624.

¹⁸ Мельник М. Кримінально-правова норма чи соціальна аномалія? *Право України.* 2004. № 9. С. 119.

¹⁹ Там само. С. 115.

²⁰ Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Знання, 2000. С. 23.

дуже важливі, на наш погляд, висновки: по-перше, правник (як і М. І. Мельник) визнає, що норми містяться, зокрема, в Особливій частині КК, і, по-друге, пише не лише про кримінально-правові норми (або норми кримінального права), як роблять інші згадані правознавці, а про *кримінально-правові норми кримінального закону*. З таким підходом, з нашої точки зору, слід погодитися. Так само заслуговує на схвалення теза, висловлена П. П. Андрушком, на думку якого, нормативні *приписи* – це норми кримінального законодавства²¹.

Ю. В. Баулін та Ю. А. Пономаренко вносять пропозицію запровадити в науці кримінального права поняття «макронорма кримінального права» і «мікронорма кримінального права»²². Для прикладу вони наводять норму, що «регулює повноваження держави у кримінально-правових відносинах, породжених крадіжкою («якщо фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку, вчинила таємне викрадення чужого майна на суму понад 0,2 н. м. д. г. < ... > (гіпотеза), то суд повноважний призначити їй покарання у виді < ... > (санкція)»), складається з низки менших за обсягом норм, які визначають, зокрема, суб'єкта цього злочину, форму його вини, момент закінчення злочину, загальні засади й спеціальні правила призначення покарання за нього, можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності або від покарання, момент виникнення і припинення її судимості тощо»²³. У такому разі, як бачимо, макронорма (що, на думку правників, складається з гіпотези і санкції²⁴) є логічною нормою (у тому розумінні, в якому цей термін використовують теоретики права), а мікронорма – в цьому ж аспекті кореспондує нормі-припису. Останнє автори фактично самі визнають, стверджуючи, що мікронорми відображені в

---

²¹ Андрушко П. П. Джерела кримінального права України: поняття, види. *Право України*. 2011. № 9. С. 35.

²² Баулін Ю., Пономаренко Ю. Системність у кримінальному праві та кримінальному законодавстві. *Право України*. 2017. № 5. С. 91.

²³ Там само.

²⁴ Хоча на с. 92 дослідники зазначають, що в мікронормах відображаються певні елементи гіпотези і диспозиції.

приписах кримінального закону²⁵, роблячи при цьому застереження, що не всі такі приписи містять кримінально-правові норми (а містять норми інших галузей національного права України, як-то: конституційного, кримінального процесуального, цивільного, адміністративного тощо)²⁶.

З огляду на позицію Ю. В. Бауліна та Ю. А. Пономаренка доречним убачається твердження, що логічна норма може бути соціально обумовленою лише за умови соціальної обумовленості всіх норм-приписів із яких вона складається. Тому дослідження варто починати із встановлення соціальної обумовленості меншого за обсягом юридичного феномену. Послідовним вбачається розгляд соціальної обумовленості норми-припису, адже у разі її відсутності про соціальну обумовленість логічної норми годі й казати.

Окрім цього, з нашої точки зору, спотворення дійсного змісту логічної норми може бути пов'язане не з відсутністю соціальної обумовленості якоїсь норми-припису із тих, що її утворюють, а з іншими причинами, що мають суб'єктивний характер і зовсім не пов'язані з неправильним віддзеркаленням у ній (макронормі) суспільних потреб. Оскільки логічна норма формується у свідомості певного суб'єкта (правозастосувача, науковця, студента тощо), то процес її формування може бути хибним. Наприклад, коли такий суб'єкт помилково визначає складові (мікронорми), що утворюють досліджувану ним макронорму. Ваді такого характеру пов'язані з недостатньою кваліфікацією відповідного суб'єкта і ніяким чином не стосуються проблеми соціальної обумовленості. Власне «соціальних» якостей у такої (неправильно сформованої) логічної норми немає і бути не може.

Тому вважаємо, що доцільним є аналіз соціальної обумовленості норми-припису, і саме в такому значенні слід розуміти кримінально-правову норму в контексті її соціальної обумовленості. Водночас встановлення соціальної обумовленості логічної норми виглядає позбавленим сенсу, оскільки, по-

---

²⁵ Баулін Ю., Пономаренко Ю. Системність у кримінальному праві та кримінальному законодавстві. С. 93.

²⁶ Там само. С. 94.

перше, запорукою цього є певна «сума соціальних обумовленостей» норм-приписів, що її утворюють, і, по-друге, логічна норма може бути неправильно побудована суб'єктом, який формує її у власній свідомості. Помилки другого виду перебувають поза предметом дослідження проблеми соціальної обумовленості взагалі.

Викладене дозволяє зробити такі **висновки**:

– більшість теоретиків права розглядають норму права у двох аспектах: як логічну норму і норму-припис;

– у кримінально-правовій доктрині також наявний відзначений вище поділ, хоча і не всі дослідники поділяють таку точку зору;

– у контексті розкриття проблеми соціальної обумовленості кримінально-правової норми її слід розуміти як норму-припис, тобто окрему статтю (частину статті) як Загальної, так і Особливої частин КК.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаються в дослідженні інших аспектів поняття «кримінально-правова норма» («норма кримінального права»), а також у вивченні сутності такого юридичного феномену, як соціальна обумовленість кримінально-правових норм.

Список використаних джерел

1. Авраменко Л. В. Теорія держави та права: навч. посіб. 2-ге вид., доп. і переробл. Харків: ФІНН, 2010. 308 с.
2. Актуальні проблеми теорії держави та права: навч. посіб. / за заг. ред. Є. О. Гіди. Київ: Видавець Ліпкан О. С., 2010. 260 с.
3. Алексеев С. С. Общая теория права: курс в 2 т. М.: Юрид. лит., 1981. Т. 1. 360 с.
4. Андрушко П. П. Джерела кримінального права України: поняття, види. *Право України*. 2011. № 9. С. 25–41.
5. Баулін Ю., Пономаренко Ю. Системність у кримінальному праві та кримінальному законодавстві. *Право України*. 2017. № 5. С. 88–95.
6. Ведерніков Ю. А., Грекул В. С. Теорія держави та права: навч. посіб. 4-те вид., допов. і переробл. Київ: Центр навч. літ., 2005. 224 с.
7. Володіна О. О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини: монографія. Харків: Видавець Чальцев О. В., 2005. 221 с.

8. Дорош Л. В. Кримінально-правова норма: поняття та ознаки. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків. 2010. Вип. 20. С. 64–75.
9. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
10. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г. М. Анісімов та ін.; за заг. ред. М. І. Панова. Харків: Право, 2011. 184 с.
11. Злочини проти правосуддя: навч. посіб. / В. І. Борисов та ін.; за заг. ред.: В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків: Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2011. 160 с.
12. Иногамова-Хегай Л. В. Конкуренция уголовно-правовых норм при квалификации преступлений: учеб. пособие. М.: Инфра-М, 2002. 168 с.
13. Колодій А. М. Норма права / *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Харків: Право. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. С. 333–338.
14. Котовенко О. М. Кримінальна відповідальність за пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів: монографія. Харків: Консум, 2004. 136 с.
15. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: елементарний курс. 2-ге вид. Харків: Одиссей, 2008. 432 с.
16. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред.: П. С. Матишевського, С. С. Яценка, П. П. Андрушка. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 896 с.
17. Курс уголовного права. Общая часть: в 2-х т. / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. М.: ЗЕРЦАЛО, 1999. Т. 1. 592 с.
18. Мельник М. Кримінально-правова норма чи соціальна аномалія? *Право України*. 2004. № 9. С. 115–119.
19. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Знання, 2000. 771 с.
20. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні: монографія. Харків: Право, 2012. 272 с.
21. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: курс лекцій. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Изд-во БЕК, 1999. 590 с.
22. Новик М. К., Новик В. А. Теорія держави та права: практикум. Житомир: Полісся, 2006. 388 с.
23. Панов М. І. Норма кримінального права / *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. С. 623–626.

24. Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі: монографія. Київ: Атіка, 2005. 288 с.

25. Рабінович П. М. Норма права. *Юридична енциклопедія: в 6 т.* / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана; редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2002. Т. 4: Н – О. С. 189, 190.

26. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 5-те вид, зі змін. Київ: Атіка, 2001. 176 с.

27. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.

28. Сташис В. В., Бажанов М. И. Личность под охраной уголовного закона: монография. Симферополь: Таврида, 1996. 236 с.

29. Теория государства и права: учебник / под общ. ред. А. С. Васильева. 2-е изд. Харьков: Одиссей, 2007. 480 с.

30. Теорія держави і права: підручник / за ред. С. Л. Лисенкова. Київ: Юрінком-Інтер, 2005. 448 с.

31. Тополь Ю. О. Теорія держави і права: курс лекцій. Хмельницький: Хмельницьк. ун-т управл. та права, 2014. 404 с.

32. Тяжкова И. М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности: монография. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. 278 с.

33. Хропанюк В. Н. Теория государства и права: учебник / под ред. В. Г. Стрекозова. М.: Интерстиль, Омега-Л, 2006. 382 с.

34. Шевченко А. Є., Старостяк А. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. 270 с.

Пащенко А. А. Уголовно-правовая норма и ее социальная обусловленность

Статья посвящена исследованию доктринальных значений понятия «уголовно-правовая норма» («норма уголовного права»). Доказывается, что при установлении социальной обусловленности это понятие следует понимать как норму-предписание, то есть отдельную статью (часть статьи) Общей или Особенной части уголовного кодекса.

Ключевые слова: криміналізація, соціальна обусловленність, закон об уголовной ответственности, уголовно-правовая норма, норма уголовного права.

Pashchenko O. O. The Criminal-law norm and its social conditioning

The article is devoted to the study of doctrinal meanings of the concept «criminal-law norm» («norm of criminal law»). It is proved that establishing social conditioning it should be reduced as a norm-prescription, that is a separate article (part of the article) of the General or Special Part of the Criminal Code.

Key words: *criminalization, social conditioning, law of criminal liability, criminal-law norm, norm of criminal law.*